

Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Social Sciences

ISSN 2564-6583 | e-ISSN 2602-229X |

ARAŞTIRMA MAKALESİ

RESEARCH ARTICLE

BÜYÜK SAVAŞIN ARİFESİNDE RUSYA’NIN ERMENİ POLİTİKASI

The Armenians Politics of Russia Before the World War I

Ahmet TOKSOY^{1*}

¹ Adnan Menderes Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Aydın, Türkiye.

Geliş Tarihi/Received Date: 23.05.2020

Kabul Tarihi/Accepted Date: 10.07.2020

Ö Z

Balkan Savaşlarının ardından Osmanlı Devlet’inde önemli çalkantılar yaşanmıştı. Ülkede yaşayan Ermenilerin bir kısmı, 19. yüzyılın sonlarına doğru çeşitli akımlardan etkilenerek ayaklanma, isyan ve farklı devletler lehine casusluk faaliyetlerine girişmişlerdi. Ancak bu yüzyılın ikinci yarısından sonra Ermeni Sorunu adı altında uluslararası bir mesele ortaya atılmış ve Rus Çarlığı da bunun tarafı olmuştur. Ermeni komitelerinin oluşturulmasıyla 1890’lı yıllardan itibaren Osmanlı Ermenileri bu ayrılıkçı hareketler tarafından ilgi odağı olmuştu. Rusya ise bu ayrılıkçı hareketleri destekleyerek kadim güney siyasetini gerçekleştirme yolları aramıştır. Dolayısıyla Rusya’nın en önemli yayılma istikametleri Osmanlı topraklarından geçiyordu. Bu siyasetini gerçekleştirmek için en önemli girişimini I. Dünya Savaşı’nın hemen öncesinde başlatmıştı. Bu nedenle Rusya’nın Osmanlı topraklarındaki Hıristiyan azınlıklar, her zaman ilgi odağı olmuştu. Bu azınlıkların başında da 19. yüzyılının sonundaki ayrılıkçı fikirlerden etkilenen Ermeniler geliyordu. Rusya, bu savaşın hemen öncesinde Ermeniler hakkında nasıl bir politika yürütmüştü? Ermeniler ile Rusların ortak siyaseti olabilir miydi? Birbirlerine yönelik nasıl bir siyaset izlediler? Bu çalışma her iki tarafın da birbirine karşı izlediği siyasete odaklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: I. Dünya Savaşı, Ermeni, Rusya, Osmanlı Devleti.

ABSTRACT

After the Ottoman Empire lost the Balkan Wars that its situation changed drastically. The living of some part of Armenians undertook insurrection, rebellion and espionage activities belong to foreign states from the ending of the 19th century. But, after this half of the century had emerged artificial international issue under the name of the Armenian crises and The Tsarist Russia was also a part of this problem. The construction of Armenian committees, disunionist movements was supported between Armenians at Ottoman Empire after at 1890’s. On the other hand, Russia which influenced these separatist movement, sought ways to achieve its ancient southern politics. Therefore, the most important spreading ways of Russia were passing through in the Ottoman lands. Russia was just started its important attempt to realize this policy before World War, I. For his reason, the Christian ethnic minorities in the Ottoman Empire had always been the center of attention of Russian Empire. Armenians, whom were affected by separatist ideas at the en of the 19th century in Ottoman, were at the top of these minorities. What kind of policy did Russia make about the Armenians just before the World War, I? Could it be the common policy of Armenians and Russians? What policy did they pursue each other? So, this study was focused on the politics following by both sides.

Keywords: Armenian, Russia, The Ottoman Empire, World War I.

Please cite this paper as follows/Atıf için:

Toksoy, A. (2020). Büyük Savaşın Arifesinde Rusya’nın Ermeni Politikası. *Alinteri Sosyal Bilimler Dergisi*, 4 (1): 27-38.

* Sorumlu yazar/Corresponding author

E-mail: ahmet.toksoy@adu.edu.tr (A. Toksoy)

Bu çalışma 8-11 Nisan 2015 tarihinde “Kadim Dostluğun Yüzyıllık Açmazında Türk-Ermeni İlişkileri” adlı sempozyumda sözlü olarak tam metin bildiri halinde sunulmuştur.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin Balkan savaşlarından mağlup çıkması ve büyük toprak kayıplarına uğraması, Avrupalı devletlerde olduğu gibi, Ermenilerde de büyük bir şaşkınlık yarattı. Ayrıca Yunanistan ve Sırbistan'ın ardından Bulgaristan'ın da bağımsızlığını kazanmaları, yapılan savaşta sınırlarını genişletmeleri, istiklal peşinde koşan Ermenileri yeniden ümitlendirdi. Hıristiyan dünyasında özellikle kilisenin maddi ve manevi desteğini de arkasına alan Ermeniler silahlanmaya hız verdiler. Osmanlı Devleti'nin dağılmakta olduğunu gören Avrupalı devletler (İngiltere, Almanya ve Fransa gibi) ve azınlıklar Türk vatanını paylaşmak için öteden beri yaptıkları planlarını uygulamaya koyuldular (Saray, 2003: s.49).

YÖNTEM

Bu çalışma öncelikle arşiv kaynakları üzerinden tahlile dayanmaktadır. Arşiv kaynaklarının yanında konuya ilişkin birincil eserler diyebileceğimiz hatıratlardan da Rusya'nın Ermeni politikasının izleri sürülecek, tümevarım yöntemiyle mesele analiz edilecektir. Ayrıca araştırma eserleri de bu çalışmanın kaynaklarından olup, konuya ilişkin analizimizin hipotezlerini oluşturacaktır.

RUSYA VE OSMANLI DEVLETİ

Tarih boyunca sıcak denizlere inmenin hayallerini kuran Çarlık Rusya, 1859'da Hazar Denizi kıyılarına kadar bütün Kafkasları işgal ettikten sonra (Vernadsky, 2011: s.278) 1877-1878 tarihli Osmanlı-Rus harbinden sonra 3 Mart 1878'de imzalanan Ayastefanos anlaşmasıyla Kars, Ardahan ve Batum bölgelerini bölgesi işgal etti (Vernadsky, 2011: s.283). Taşçelik'e göre Ermenilerin Osmanlı yönetimine karşı harekete geçirilmesinde Rusya "başat rol" oynamıştı (Taşçioğlu, 2017: s.290). Böylece Rusya, uzun yıllardan beri yürüttüğü politikanın doruk noktasına ulaştıktan sonra Akdeniz veya Basra körfezine inmek için Doğu Anadolu'daki Ermenilerle daha da yakından ilgilenmeye başladı. 1877-78 savaşında Ermeni asıllı Loris Melikov, Ter-Gukasov, Lazarev, Şelkovnikov gibi generaller, Rus ordusunda Kafkas cephesinde Türklere karşı önemli vazifeler icra etmişlerdi (Sertçelik, 2009: s. 98). Aslına bu politika bir yerde I. Petro'nun Türk hakimiyetinde yaşayan Ermenileri sözde "kurtarma" bildirgesinin siyasallaşmış hali idi (Sertçelik, 2009: s.34). Bu nedenle de uygulama alanına koyduğu yeni planlarını gerçekleştirmek için yetiştirdiği özel memur ve din adamlarını da göndererek Ermeniler arasında propaganda yaptırmaya koyuldu. Böylece onları kendi tarafına çekip Osmanlı Devleti'ne karşı isyana teşvik etmeye başladı (Krayblis, 1332: ss.170-175). Doğu Anadolu ve çevresi hakkında bilgi edinmek ve buralarla ilgili yatırım programları için ciddi oranda meblağ ayırmıştı (Bashanov, 2013: s.11). Bu tarihten itibaren Rusya konsolos adı altında birçok görevlisini bölgeye göndermiş, I. Petro'nun umumi olarak çizdiği politikanın genel esaslarını daha detaylı yürürlüğe koymuştu. Esasen Rus konsolosu, bu planlarını 1911'de Fransız ve İngiliz konsolosları ile birlikte Erkan-ı Harbiye Reisi Cemal Paşa'nın de katıldığı bir ziyafette resmen itiraf etti. O, toplantıda yaptığı bu konuşmasında, Taşnakların menfaatperest insanlar olduklarını ve daima Rusya ile Osmanlı Devleti arasında bir savaş istediklerini söyledi. Hatta Ermenilerin kendisine, Osmanlı Devleti'nde Türk menfaatine hizmet eder

gibi gözükten pek çoklarının bir muharebede Rus ordularının öncüleri arasında bulunacaklarını itiraf ettiklerini de belirtti (BOA, DH.SYS. 23/18).

RUSYA VE DOĞU ANADOLU

Aslında Ruslar, Doğu Anadolu'nun işgali için ellerinden gelen her şeyi yaparak çok iyi Türkçe bilen ajanlar vasıtasıyla halkı örgütlemeye çalıştılar (Toksoy, 2007: s.45). Örneğin Rus Kafkas ordusu içinde ihtiyat subayı olan Barkan, bir ajan olarak Türk ülkesinde, Kafkas sınırında dolaşarak, buradaki gayr-i Müslim ahaliyi özellikle Ermenileri, Rusya'ya göç etmeye teşvik ediyordu. Bunun yanında görünürde ticaretle uğraşan Mıgırdıç Küpeliyan, Saatçi Agop, Demirci Mispak gibi birçok Ermeni de hem Ermeni komitelerine destek veriyor ve hem de ajanlık faaliyetlerinde bulunuyordu (BOA, DH.SYS, 3/46). Kısaca Ruslar, sıcak denizlere inmek amacıyla Doğu Anadolu ve Kafkaslardaki Türk topraklarını işgal etmek yolunda Ermenileri maşa olarak kullanacakları politikalarını sıkı sıkıya sürdürdüler. Böylece Ruslar, Kafkasların tamamen, Doğu Anadolu'nun ise kısmen Türk hâkimiyetinden çıkmasına yol açacak şekilde sonuçları günümüze kadar gelen büyük bir planın hazırlayıcıları olarak karşımıza çıkmaktadırlar (Toksoy, 2007: s.49).

Ermeniler, özellikle Balkan Savaşlarından sonra geceleri evlerinde toplantılar düzenleyerek Müslümanların evlerini, topraklarını kendi aralarında paylaşmaya başladılar. Çünkü Ermeniler, Rusların gelmesi üzerine Müslümanların taşınmaz mallarını bırakarak güneye doğru çekileceklerini düşünüyorlardı (Tetik, Gürler & Aksu, 2008: s.57). Bütün bu faaliyetleri gören Türkler, Ermenilerin Rus politikasının bir unsuru haline geldiklerine inanmaya başladılar. Çünkü Ermeni liderler, Rusya'ya - kendilerine bağımsızlık yolunda destek vermesi için- yalvardıkları gibi yürüttükleri kışkırtıcı ve Rusya ile birlikte uyguladıkları entrikalar sonucunda Doğu Anadolu'daki durum çok hassas bir boyut kazandı. Rusya'nın bölgede oynadığı oyunun yanı sıra 1913 yılının Nisan ayında İngiltere'nin Dış İşleri Bakanlığında Osmanlı Devleti'nin hem Asya hem de Avrupa topraklarında toptan bir çöküşünün hemen gerçekleşmekte olduğunun tahminleri yapıldı. Rusya Avrupalıların bu planlarından habersiz olarak bu günlerde Ermenileri Osmanlı Devleti'ne karşı kışkırtmakla meşguldü.²

Nitekim Bilitariche Rondschow Gazetesinin 4 Mart 1914 tarihli nüshasında Rusya'nın Ermenistan politikası hakkında şu yorum yapılmıştır; “...*Osmanlı ülkesi içinde en kalabalık Hıristiyan toplumu olan Ermeniler, bir millet oluşturabilecek sahada yaşamamaktadırlar. Ermenilerin durumu Rusya'da daha iyi olmamakla birlikte, Kafkasya valisi Vorontzof Daşkof, Ermenileri Rusya tarafına çekmeyi başarmıştır. Ermeni politikacıları arasında bazı hayalperest Ermeniler, bir devlet şeklinde Hıristiyan Rus hâkimiyeti altında toplanmayı hayal etmektedirler. Bogos Nubar, ise gelecekte bir Rus Ermenistan'ı Umumi Valiliğini hayal etmektedir...*” (Bilitariche Rondschow, 1914; BOA, DH.KMS, 2-2/5).

RUS HİMAYESİNDE ÖRGÜTLENME

² Bu arada İngiltere de Ermenilere otonom vermek için çabalıyordu. Van'a tayin edilmiş olan İngiliz konsolos yardımcısı Molyneux-Seel, Avrupalı büyük güçlerin herhangi bir zamanda Ermenilere otonom vermek konusunda ciddi ciddi düşündüklerini bilse, “Rusya, gayet tabii bir şekilde bu fikrin gerçekleşmemesi için elinden gelen her şeyi yapardı” demiştir. Bkz. (Sonyel, 2007: 66).

Genel olarak bakıldığında I. Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı Devleti'nde faaliyet gösteren dört Ermeni örgütü bulunuyordu. Taşnaksutyun, Hınçak, Viragazmiyan ve Armenakan Ramgavar adlarını taşıyanlar ki bu örgütlerden Taşnak ve Hınçaklar "ihtilalcı veya milli sosyalist" olarak tanımlanıyolar, amaçlarına ulaşmak için kullandıkları şiddet ve terör konusunda aralarında çok az fark vardı (Perinçek, 2012: s.38). Bu örgütlerden Taşnaklar biraz daha aktif bulunuyorlardı ki, bunlar Rusya'dan silah ve cephane satın aldıktan sonra militan eğitimi yaptırmak üzere eli silah tutan Ermeni erkeklerini topluyorlar ve onlara özel bir eğitim veriyorlardı. Taşnak partisinin politikası, "amaç, araçları meşru kılar" Ermeni atasözüne dayanıyordu. Taşnakların hayallerindeki denizden denize "Büyük Ermenistan"ın kurulacağı bir zamanda baş gösteren bu savaş, hem Ermeni sorunu denilen meseleyi çözüme kavuşturacak hem de ticari açıdan Ermenilerin birikimlerine güneş altında bir yer bulma aracı olacaktı (Lalayan, 2006: s.28).

Diğer yandan 1914 yazına doğru bir kısım Ermeniler, örgütlerin aksine vuku bulması muhtemel olan savaşa Türkiye'nin katılmasına korkuyla bakıyorlardı. Taşnak Kongresi'nin sekiz lideri bu amaçla Erzurum'da buluştu. Ayrıca devlet bünyesinde yer alan gayr-ı Türk unsurların Türk milletine karşı güttükleri düşmanlık gittikçe arttı ve Ermenilerle birlikte diğer unsurlar da savaşa ilgili planlarını gerçekleştirmek için fırsat beklemeye başladılar (Toksoy, 2007: ss.49-50).

Bilindiği gibi savaşın çıkış nedenleri arasında Osmanlı Devleti önemli bir yer tutmaktaydı. Savaş başlamadan önce Erzurum'da toplanan Taşnak Kongresinde savaş çıkması durumunda Osmanlı Devleti ile mücadele kararı aldılar (Hovannisian, 1967: s.41; Uras, 1987: s.579; Türközü, 1986: s.12).³ Kongrede iki görüş ortaya çıkmıştı; ilki Osmanlı-Rus harbinde Ruslar, Osmanlı ordularının üzerine adeta yıldırım vari ani hücumla bir darbe vuracaklardı. Bu nedenle Kafkasya'da savaşa meyyal insanlardan oluşan alaylar hazırlanmalıydı. Bu alaylar Rus ordusunun vurucu gücü ve öncülere olarak Doğu Anadolu'da önemli askeri değeri olan noktaları işgal etmeliydiler. Ermenistan birimi tarafından hususi muhafaza teşkilatıyla ilgili olarak da onların yaşadıkları bölgelere el altından talimatlar verilmeliydi. Tehlike anında iç kesimlere doğru çekilecek olan bu Ermeni alayları çekilirken diğer yandan da hızlıca bir araya gelmeliydi. Öne sürülen ikinci öneri daha tedbirliydi (Perinçek, 2015: s.98). Bu görüşe göre, muazzam ve kudretli bir Rus ordusu batı cenahında elzem olacağından Kafkas Orduları Kumandanlığının Osmanlı'nın doğu vilayetlerinde o kadar hızlı ilerlemesi açıkçası zorlaşacaktı. Savunma amaçlı alınan önemler için gerekli ne emir varsa, bunun derhal ilgili birimlere iletilmesi kaçınılmazdı. Ayrıca Kafkasya'daki her iki devleti sınır hatları boyunca bazı geçiş noktalarına Ermenilerden oluşan gönüllüler yerleştirilmeliydi. Bu gönüllüler o noktalarda bekleyecek ve Rusya ve kendileri için umulmadık ve müşkül bir durum ortaya çıktığında beklemeksizin sınırı ihlal ederek, Osmanlı tarafına geçeceklerdi. (Uras, 1987: s.595).

Ermeni yazar Lalayan, İtilaf Devletleri'nin, Ermenileri iki yönden kullanmayı tasarladığını, bunlardan birincisinin, Türkiye dedikleri yahut Küçük Asya'da yaşayan

³ Bilindiği gibi Taşnak Partisi'nin 8. Kongresi 1914 yılının Temmuz ayında Erzurum'da toplandı. İki hafta kadar süren kongreye Erzurum başta olmak üzere çeşitli vilayetlerden 30 üye katılmıştır. Bu kongre, Ermenilerin I. Dünya Savaşı'nda takınacakları tavır hakkında karar aldıkları çok önemli ve kritik bir kongre olarak tanımlanmaktadır. Bu kritik öneme rağmen bu kongrede hangi kararların alındığı kesin olarak bilinmemektedir. Bu konuda geniş bilgi için bkz. (Çiçek, 2012: 63)

Ermenilere kurtuluş hatta özerklik vaat ederek onların bizzat Osmanlı Devleti'nde Türk hükümetine karşı eylemlerde bulunmalarını sağlamak olduğunu, ikincisinin ise, Doğu Anadolu'daki altı vilayet ile Kilikya vaatleriyle kandırılan (Rusya'nın hâkimiyetinde) yaşayan Ermenileri, Osmanlı cephesinde Çarlık rejimi ordusunun keşif, tenkil ve öncü harekâtlarında kullanmak olduğunu ifade etmektedir (Lalayan, 2006: s.30; Çiçek, 2012: s.69)

Ermeniler, yapılan görüşmelerden sonra Rusya'nın yanında savaşa girmeye karar verdikten sonra Güney Kafkasya'da Ermeni gönüllü birlikleri oluşturmaya başladılar ki, bu faaliyette de Taşnaklar öncülük ediyorlardı. Böylece Taşnaksutyun teşkilatlarının hem askeri birlikler oluşturulmasında ve hem de bu birliklerin Osmanlı Devleti'ne karşı gerçekleştirdikleri faaliyetlerde aktif olarak görev almıştır (Rus Devlet Arşivi Gizli Belgeleri, 2004: s.357). Bu konuda Ermeni yazar Lalayan;

“Türkiye ile savaş Güney Kafkasya ve ona yakın topraklarda cereyan edecekti. Bu yüzden savaşı tarafları Güney Kafkasya'nın durumu endişelendiriyordu. Emperyalistlerin eski kurtlarının üzerinde kafa yordukları sözde ‘Ermeni Sorunu’ yeniden hortladı. Dünya savaşının daha başında gerek İtilaf gerekse üçlü İttifak devletleri, Ermenilerin kaderleriyle ilgilenmeye başladılar. Hem Kafkas'ta hem de Türkiye'de yaşayan Ermenilerin belli koşullarda kendilerine faydalı olacaklarını biliyorlardı. İşte bu nedenle emperyalistlerin düne kadar unuttukları ‘Ermeni Sorunu’ yeniden ortaya çıktı. Emperyalistler, Ermeni burjuvazisine ve onun partisi olan Taşnaksutyun'a “Büyük Ermenistan” kurma sözü verdiler. Amaçları bu vaatlerle Ermenileri kendi çıkarlarına hizmet ettirmektir.” diyerek yapılan planları ortaya koymaktadır (Lalayan, 2006: ss.29-30).

Nihayet Osmanlı hükümetinin, 21 Temmuz 1914'de seferberlik ilan ettiği gün, Taşnaksutyun Komitesinin İstanbul merkezinde sıra dışı bir faaliyet görüldü. Komiteye bağlı şubelerin liderleri bir araya gelerek taşrada bulunan şubelerine şifreli telgraflarla çeşitli talimatlar göndermeye başladılar. Ramgavar, Vergazmiyal ve Hınçak teşekküllerinde de benzer çalışmalar görülüyordu. Taşradaki teşkilatlarına gönderilen emirlerde; “Rus ordusu Osmanlı sınırdan ilerler ve Osmanlı ordusu da geri çekilirse, her yandan eldeki araçlarla ayaklanılacak, ikmal yollarına baskınlar yapılacak; aksine Osmanlı birlikleri ilerlerse Ermenilerden oluşan askeri birlikler de silahlarıyla Ruslara katılacak ve birliklerinden firar edenler arasından çeşitli baskın çeteleri oluşturulacak,” şeklindeydi (Tetik, Gürler & Aksu, 2008: s.76).

Bundan başka I. Dünya Savaşı'nın yaklaşması üzerine de Doğu Anadolu'daki vilayetlerden binlerce Ermeni, Türkiye'ye karşı savaşmak üzere Rusya'ya geçmeye başladılar ki, bunlar, o sıralarda tanzimine girilen “Ermeni Birlikleri'ne katılarak askeri eğitime tabi tutuldular. Bunlar Tiflis'te eğitildiler. Ruslar bunlardan dört tümen oluşturdu ve başlarına da birer Ermeni komutan vazifelendirmişti. Böylece Ruslar, Türkiye'ye karşı yapacakları harpte Ermeni öncü birliklerine en güvenilir adamları olarak vazife verecek ve onların Müslümanların katletmelerine” ses çıkarmayacaktı. (Saray, 2003: s.51).

1914 Kasım ayında, komiteler şubelerinin silah, cephane ve bomba gibi ihtiyaçlarının tamamlamasını ve gerektiğinde verilecek emir üzerine, her yerde aynı anda harekete geçilebilmesi için lüzumlu araç ve gereçlerin hazırlanmasını istemişlerdi.

18 Kasım 1914'de İzmit'in merkez ilçesine bağlı bir bucak olan Akmeşe⁴ İstanbul Hınçak şubesine gönderilen dilekçede Ermenilerin silah satın almak istediklerini ve bu silahların değerini öğrenmek istediklerini bildirmişlerdi. Satın almak istedikleri silahlar, "birinci üç bilezikli Martin, ikinci mavzer tabancası, üçüncü kırma çifte tam çakmak, dördüncü Amerika smith kırma tabanca ve beşinci brovning" olmak üzere toplam fişekleriyle iki yüz adetti (Tetik, Gürler & Aksu, 2008: ss.67-68).

Hınçak komitesinin Paris Genel merkezi tarafından, Hınçak gazetesinde yayınlanan bildiri, aslında Ermenilerin Türk devletine karşı başlattıkları bir harbin ilanı idi:

"...Haklarından mahrum bırakılan Ermenilerin temsilcisi olan ve çeyrek yüzyıldan fazla bir zamandır kanlı yollarla Türkiye Ermenilerinin kurtuluşunu sağlamak için çalışan Sosyal Demokrat Hınçak Komitesi, mevcut siyasi durumun getirdiği şartlar içinde savaş ve isyan borusunu çalarak Toros Dağları'ndan ve Ermenistan ufuklarından, Osmanlı baskısını yok etmeye ant içip savaş alanına iniyor. Hınçak komitesi de milletlerin varlıklarının söz konusu olduğu bu büyük savaşta, maddi ve manevi kuvvetlerini toplayarak isyan kılıcını çekip büyük savaşa katılacaktır. İtilaf devletlerinin, özellikle de Rus kuvvetlerinin müttefiki sıfatıyla, emrindeki bütün siyasi ve isyan araçlarıyla Ermenistan'da, Kilikya'da, Kafkasya'da ve Azerbaycan'da müttefiklerin zafer kazanmalarına yardımcı olarak gerek kendisi için gerekse uygarlık adına görevini yerine getirecektir..." (Tetik, Gürler & Aksu, 2008: s.82).

Bu arada Rus Çarı savaş başlamadan hemen önce Ermeniler için bir bildiri yayınladı. Çar bu bildiri de;

"Ermeniler, Doğudan batıya kadar Büyük Rusya'nın tüm halkı, çağrımı tam bir saygıyla kabul etti. Ermeniler, özgürlüğe kavuşacağınız saat geldi. Ruslar, Ermeni yavrularını tam bir övünçle anımsıyor. Lazaroflar, Melikoşlar ve diğer Ermeniler, Slav kardeşlerinin yanında vatanın yücelmesi için savaşmışlardı. Yüzyıllardan beri devam eden bağlılığınız, bu büyük günde de bütün görevlerinizi sarsılmaz bir inanç ve düşünceyle yapacağınız ve haklı davamızda silahlarımızın kesinlikle zafer kazanmasına çalışacağınızın bence bir kanıtıdır. Ermeniler, Çar hükümeti altında kan kardeşlerinizle birleşerek özgürlük ve adalete kavuşacaksınız" (Tetik, Gürler & Aksu, 2008: s.83).

Çarın bu bildirisinden sonra Eçmiyazin Katogikos Kevork da 1914'de Tiflis'e gelen Rus Çarı ile yaptığı görüşmede, Ermenilerin özgürlüğe kavuşturulmasının, Osmanlı Devleti'ne tabiiyetten ayrılarak ve Rus Çarlığı'nın koruması altında teşekkül ettirilecek bir Ermenistan ile mümkün olabileceğini söyleyerek, Çar'ın yayınladığı bildiriye kabul ettiklerini ifade etti (Koçaş, 1967: s.186). Savaş ilan edilir edilmez, özellikle Rusya'da yaşayan Ermeniler, Türk idaresinde bulunan Ermenileri özgür kılacağı vaadinde bulunan Çar'a bağlılık yemini ettiler. Bu arada Tiflis'te bulunan Ermeni Milli Bürosu Başkanı Alexander Khatissyan, Çar'a yaptığı yardım çağrısında; "Bütün ülkelerden Ermeniler, kanlarıyla Rus ordusunun zaferine hizmet etmek için Rusya'nın muzaffer ordusu saflarına katılmaya koşuyorlar. İnşallah Rus bayrağı

⁴ Eski adı Armaş olan bu merkezde Ermenilerin bir ruhban okulu ve manastırı vardı. Burada yapılan aramada tahrip gücü yüksek birçok bomba ve büyük çapta silah ele geçirilmiştir. Bkz. (Ermeni Komitelerinin Amaçları ve Eylemleri: 67)

Çanakkale ve İstanbul Boğazı üzerinde de serbestçe dalgalanır. İnşallah, Hıristiyan inançları dolayısıyla zulüm görmüş olan Türkiye'deki Ermeni halkı Rusya'nın himayesi altında yeni bir hayat sürebilmek için yeniden dirilme şansı elde eder" (Sonyel, 2007: s.72).

I. DÜNYA SAVAŞI VE ERMENİLER

Büyük Harbin başladığı ilk günlerde Taşnaksutyun Partisinin dışişlerini yürüten Zavriyev, Rusların Kafkas Umumi Valisi Vorontzov Daşkov ile bir görüşme yaptı. Rusların kendilerine verdiği desteğin farkında olan Zavriyev, ileride yaşanması muhtemel bir savaşta Ermeni ulusunun Kafkaslarda ve Osmanlı'nın doğu vilayetlerinde onlara karşı Çarlık ordusuna ellerinden gelen bütün desteği vereceklerini ve partinin o güne kadar oluşturduğu askeri ve insani gücünü genel valinin emrine vermeye hazır olduklarını "partisi ve Ermeni ulusu" adına söz vermişti (Yıldırım, 1990: s.50; Lalayan, 2006: s.38). Savaşın çıkmasını fırsat bilen Ermeni komitacılar, Kafkasya'ya gelerek hazırlık yapmaya başladılar. Bunlardan Ermeni komitacısı Antranik, Tiflis'e gelerek Ermeni intikam alaylarını kurdu. Ayrıca Osmanlı Mebusan Meclis'inde Erzurum milletvekili olarak görev yapan Karakin Pastırmacıyan⁵ ve birkaç Ermeni milletvekili de Tiflis'e gelenler arasında idi. Bunlar Tiflis'te dört gönüllü müfreze kurdular. Bundan başka Rus ordusunda da Ermeni birliklerinin sayısı oldukça fazla idi (Atabek, 1965: s.7; Yavuz, 1996: ss.186-187).

Kafkasya Umumi Valisi Vorontzof Daşkov'un emirlerine göre Ermeniler, savaşın başlamasıyla yaklaşık üç hafta gibi bir sürede cepheye gönderilmeleri planlanmıştı. Rus ordusu komuta birliğinin bu planları doğrultusunda Taşnaksutyun çetecilerinin aldığı kararlar, Antranik'in birlikleri Van'a ulaşır ulaşmaz oradaki Taşnak mensubu çeteciler de şehrin dışına çekilerek Osmanlı Devleti'ne karşı isyan bayrağını çekeceklerdi. Ekim-1914'te Rusların Kafkas birlikleri, Osmanlı sınır hattını geçer geçmez, çeteci başı Antranik komutasındaki Ermeni birlikleri de Van Vilayeti ekseninde askerî harekâta başlamıştı (Yavuz, 1996: s.187).

Rusya'nın asker ihtiyacını karşılamak için Ermeni çeteci önderlerinin imzasını taşıyan bildirimler her yere gönderilerek, Ermeni gönüllü birlikleri çoğaltılmaya çalışılmıştı. Nitekim çeteciler insan bulmakta da epey bir mesafe kat etmişlerdi. Gönderilen bildirimler; "Ermeni milletinin Rusya'ya karşı değişmeyen sadakatini göstermesi zamanı gelmiştir. Ermeniler, sınırın ötesinde bulunan birçok kardeşlerini kurtarmak için hiçbir fedakârlıktan çekinmeyecektir," şeklindeydi (Uras, 1987: 190). Bu şekilde oluşturulan ve sayıları artırılmaya uğraşılan gönüllü alaylarına özellikle Amerika, İngiltere, Fransa, Bulgaristan, Romanya ve Rusya'dan gelen, Osmanlı tebaasının dışındaki Ermeniler de giriyorlardı. Bunlar ellerindeki varını yoğunu satıp, ticaretlerini ve işlerini bırakarak silah ve mühimmatlarını sağlayarak, buluşacakları şehir olan Tiflis'e akın ediyorlardı (Yavuz, 1996: s.190).

Nitekim 14 Eylül 1914 tarihinde Erzurum vali yardımcısı olan Cemal Bey'in III. Ordu'ya gönderdiği telgraf, bu hususunun mahiyetini en iyi şekliyle ortaya koymaktadır. O telgrafta;

⁵ Karakin Pastırmacıyan aynı zamanda Armen Garo kod adını da kullanmaktadır. "Osmanlı Bankası Baskını ve Armen Garo'nun Anıları" adıyla Karakin Pastırmacıyan'ın hayatını anlatan bir eser basıldı. Fikrettin Yavuz, Osmanlı Bankası Baskını, TTK Yayınları, Ankara.

“Rusya’da çalıştığım vakitlerde gerek doğu vilayetlerinin sorunlarının ve gerekse Kafkasya’da meydana çıkan ufak tefek meselelerin halledilmesinde Çarlık hükümetinin Ermenilerden umulmadık ölçüde emin olduklarını ve onları kendi tarafına çekip, Doğu vilayetlerimizde istediği zamanda bir ayaklanma yahut karışıklık çıkararak işlerimize karışma ve bu sayede hükümetimize baskı uygulama amacını güttüğünü, resmi yollardan ve gayri resmi şekillerde işittim. Bu amaç için pek çok para harcayan Rusların Ermenileri kendi tarafına çektiğini ve Ruslara karşı Ermeniler arasında uyanan bu tutkunluğun bizim taraf Ermenileri arasında da yayıldığını yine Petersburg’da bulunduğum zamanlarda öğrendim,” diyerek, Osmanlı askeri makamlarını uyaracaktı (ATASE, 2811/26; Yavuz, 1996: s.190).

Ermeniler, Rus Çarı’nın ordusuna yaptıkları iki yüz bin kişiden fazla katkıya ilaveten gönüllü birlikleri de kurdular. Bunlar çeteci taktikleri ve engebeli araziye iyi bilmeleri Rusya’nın savaş çabası açısından paha biçilmez derecede faydalı oldu (Sonyel, 2007: s.72). Tarihler 13 Nisan 1915’i gösterdiğinde Bükreş’teki Osmanlı Büyükelçiliğindeki askeri ataşeden, Erkan-ı Harbiye’ye gönderilen bir raporda Kafkasya’da Ruslar tarafından oluşturulan ayrılıkçı Ermeni askeri gönüllü birliklerinin teşkilat şeması şöyle gösteriliyordu:

1- Andranik⁶ komutası altında 2000 kişiden oluşan Ermeni gönüllü ve Don Kazaklarından oluşan iki taburu, Van bölgesinde,

2- Hamazasb komutasında 1200 kişilik Ermenilerden oluşan gönüllü ve Don Kazaklarından oluşan iki taburu Van bölgesinde,

3- Pastırmacıyan yönetiminde yine 2000 kişilik Ermeni gönüllü ve Pakkoru Kazaklarından oluşan bir taburu Kars-Erzurum hattında,

4- Keri adlı kişinin kumandasında 1000 kişilik Ermeni gönüllü ve Kazaklardan oluşan iki taburu Kars bölgesinde,

5- Karakin kumandasında bin beş yüz Ermeni gönüllüsü ve Kazaklardan oluşan bir alayı Erzurum yönünde,

6- Hayk idaresinde 2000 kişilik Ermeni gönüllü birliğini Erzurum hattında,

7- Aram idaresinde 10000 civarında Ermeni gönüllülerinden oluşan birliği Van bölgesinde, (Aram aynı zamanda Van isyanının idare etmiştir.)⁷

8- Ayrıca Tiflis’te 600 kişi civarında Ermeni gönüllüleri de eğitim görmekteydi (ATASE, 318/1287; Saral, 1970: s.357).

Daha önce Ermeni birliklerinin mevcudu bin altı yüz kişi olarak belirtilmişken, Taşnaksutyun tarafından oluşturulan milli büro bu birliklerin sayısını on bine (Neciyev, 2006: s.43) çıkarmıştır. Milli büro kendi adamlarını toplayarak onlara Müslüman-Osmanlı tebaasını acımasızca imha etme ve böylece Rus Kafkas ordusunda unvan ve rütbe elde etme görevi vererek, onları bu askerlerin başına getirmiştir (Lalayan, 2006: s.39).

⁶ Türk katliamlarının sorumlularından birisi olan Andranik, Balkan savaşlarında Bulgaristan ordusunda Türk ordularına karşı savaşmıştır. Bkz. (Hovannisian, 1967: 44)

⁷ Ermenilerin Van’da yaptıkları isyanlar hakkında bakınız, (Erdoğan, 2008).

Daha sonra yapılan plana göre Antranik komutasındaki bin kişilik Ermeni gönüllüsü Kuzey İran bölgesinde, Dro ve Armen Garo yönetimindeki gönüllüler Iğdır bölgesinde, Hamazasp ve Keri komutasındaki Kars'ın batı tarafları ve Sarıkamış'tan Oltu'ya kadar olan bölgede saldırıya geçmişlerdir. Rus ordusundaki Ermeni birlikleri yine bir Ermeni Generali olan Nazarbekof kumanda, Türklere karşı savaşmışlardır ki, bu sayı yüz elli bin kadardır (Hovannisian, 1967: s.44). Ermeni komitelerinin planları ise şöyleydi:

Osmanlı Devleti tarafından askere alınmış olanlar ellerindeki mevcut silah ve cephaneleriyle buldukları birliklerden kaçmak. Buldukları yerlerde kavga çıkararak taarruz ve baskınlar yaparak, Türk askerlerini, onların aile ve akrabalarını ve doğdukları yerleri korumak için buldukları birliklerden firara zorlayarak, evlerine ve yurtlarına kaçmalarına sebep olacaklardı. Seferberlik esnasında askeri ulaşım hatlarının irtibatını güçleştirecekler ve bu sayede asker, yiyecek-giyecek ve mühimmat konvoylarını vuracaklardı. Ayrıca Ermeni gönüllü birlikleri, Rus ordusu Osmanlı sınırını geçmez, silaha davranarak Osmanlı ordusunu iki ateş arasında bırakacaklardı. Rus ileri harekâtında gönüllü olarak Ruslara katılacaklardı. Boşaltacakları köylerde kiliselerini, evlerini ve tarım ürünlerini yakacaklar bunu da Türklerin üzerine atacaktı. Ayrıca Türklere ait malları yakarak yangınlar çıkaracaklardı. Ayrıca savaş sırasında İtilaf devletleri hesabına casusluk yapacaklardı. Son olarak Türk milletinin moralini bozarak askerden kaçtırtmak için propaganda yapacaklardı (Yavuz, 1996: s.191). Ermeni komitelerinin bu planları Türk Genelkurmayı tarafından biliniyordu. Bundan dolayı da gerekli önlemlerin alınmasında acele edildi ki, bu tedbirler;

1- Gizli kılık değiştirmiş polisler ve güvenilir adamlar eliyle Ermenilerin ve öteki Müslüman olmayanların bu gibi örgütlerinden, nerelerde yapıldığından, kimlerin hangi köylerin içinde bulunduğundan, kimlerin yönetim ve başkanlık eylediğinden bilgi sahibi olmak.

2- Meydana çıkacak ihtilal harekâtını bastırmak ve orduyu işinden alıkoymamak ve milis teşkilatını yapmak, bu da yetmezse en yakın birliklerden yardım istemek.

3- Bizce yapılmış örgütlenmeye uymayan her kimde silah görülürse hemen almak ve sahibini sıkıyönetim harp divanına vermek.

4- Bilgisizlikleri yüzünden kandırılmaları olasılığı olan Kürt ve öteki Müslüman ileri gelenlerinin uygun biçimde bizden yana olarak hareketlerini sağlamak (ATASE, 2918/797; Yavuz, 1996: s.192).

Ancak ne belirtilen bu kararlar ne de alınan tedbirler Ermenilerin ve Rusların savaşta yıkıcı faaliyetlerini azaltmıştır. Nisan-1915'e ulaşıldığında Ermeni çete lideri Antranik idaresindeki yaklaşık 1200 çeteci Ermeniler birlikleri Aşkale'ye kadar gelmeyi başarmıştır. Taşnak birlikleri ise yurt dışında, özellikle Avrupa'daki ülkelerde ve Amerika Birleşik Devletleri'nde bu gönüllü çeteciler için 4700 ruble toplayarak, Kafkasya Ermeni İaşe Cemiyetine gönderdikleri, bilinmektedir (ATASE, 2811/26; Yavuz, 1996: s.192).

SONUÇ

Savaşın başlamasıyla birlikte Çarlık Rusya’da Ermenilere karşı uygulanan baskı siyaseti de son buldu. Çünkü Almanya, Avusturya-Macaristan’ın bulunduğu cephelerde müttefiklerinin durumunu tehlikeye düşürmek istemiyordu. Rusya, batı cephesinde fazla kuvvet bulundurmamayı tasarlamıştı. Batı cephesine nazaran kuvvetlerini daha az tutmak istediği Kafkas cephesinde, Rusya kendi kuvvetlerinin yanında Ermeni ulusundan oluşturulan gönüllü çeteci birliklerinden de faydalanmayı düşünmüştü. Böylece asıl cepheye ağırlık verecek, Kafkasya’da daha az kayıpla mücadele edecek ve nüfuzu altındaki Ermenilere karşı gayet iyi muamelede bulunmuş olacaktı. Ayrıca onların en büyük hamisi olmak rolünü de yerine getirmiş olacaktı.

Aslında Rusların Ermenilere bakış açısı samimi değildi. Ruslar Ermenileri kullanılacak, daha sonra da baskı altına alınacak bir toplum olarak görüyorlardı. Bunu ortaya koyan belge ise Rus Dış İşleri Bakanı Sazanof’un ifadeleridir. Nitekim Çarlık Rusya’nın savaş yıllarında Dışişlerini yürüten Sazanov, Goremkin’e yazdığı 30 Ağustos 1914 tarihli siyasi içerikli mektubunda Ermenileri,

“Her halükârda Türkiye ile aramızda çıkacak bir savaşa, bizim herhangi bir hareketimizin değil, Türkiye’nin sebep olması, genel siyasal bakış açısından çok önemlidir. Siyasi durumun tam bir tetkiki yapılmadan, Ermeniler arasında bir isyanı kışkırtmak bu nedenle hiç arzu edilmeyen bir durumdur. Hatta tehlikelidir. Ama öyle geliyor ki, Türkiye ile mutabık kalma durumunda, Ermenilere elle tutulur güvenceler vermek gerekir. Bu mutabakat şimdi gerçekleşirse neye mal olursa olsun Ermeni sorunu konusunda hiçbir ödün verilmeyecektir. Bununla birlikte Türkiye ile ilişkilerin kopması halinde her an onlardan yararlanmak amacıyla gerek Ermenilerle, hatta gerekirse Kürtlerle sıkı ilişkilere girmek istenen bir durum olur. Bu anlaşmazlık baş gösterdiği ya da kaçınılmaz hale geldiği zaman silah, araç ve gereci sınırdan süratle geçirmek ve oradaki halka dağıtmak amacıyla hazırlık yapmak bu bakımdan yerinde olur” şeklinde nasıl kullanacaklarını ifade etmiştir.

Usta bir diplomat olan Sazonov, mektubunda ayrıca şu üç konuya değiniyordu:

1-Osmanlı Devleti’nde yaşayan Ermenilerin isyan meselesinin Çarlık hükümetinin çıkarlarına uygun bir şekilde halledilmesi gerekiyordu.

2-Osmanlı’daki Hıristiyan Ermeni tebaanın Çarlık yönetimine bağlılıklarını sağlamak için onları nazar-ı dikkatlerini çekecek aldatıcı şeyler yapmaktı.

3-Osmanlı Devleti ile yürütülen bu savaşta, Ermenilerden hatta bazı Kürt aşiretlerden yararlanmak maksadıyla onlara silah ve teçhizat vererek, Osmanlı ordularına karşı onları hazır bir şekilde tutmak. Bu şartlar altında Birinci Dünya Savaşına giren Osmanlı Devleti, Şark cephesinde Ermenilerin her türlü ihaneti ile karşılaşmıştı.

Görüldüğü gibi Selçuklu Devleti zamanından itibaren Türk hâkimiyetinin bütün serbestîsinden yararlanan Ermeniler, XIX. Yüzyılda emperyalist devletlerinin çıkarları için yıllarca birlikte yaşadıkları Türklere ellerinden gelen her türlü şiddeti kullanmaktan çekinmemişlerdir. Rusya tarihi emellerini gerçekleştirmek için bu kavimden hem Kafkasya’da hem Doğu Anadolu’da sınırsız olarak yararlanmışlardır. Bu nedenle gerek

Rusya ve gerekse emperyalist devletler Ermenileri ulaşamayacakları hayallere bulaştırarak Türklere karşı düşman hale getirmişlerdir. Nitekim bu konuda Taşnaksutyun adlı örgütün yayın aracı olan “Orizon” gazetesinin 1912’de çıkardığı 196. sayısında yazılanlar, çeteci Ermenilerin içlerinde var olan kini bütün çıplaklığıyla ortaya koyuyordu. Bu yazıda; “Türk devlet yöneticileri ve iktidarı elinde tutanlar bilmelidirler ki ne bir Türk’ün ne de herhangi bir Türk devletinin bundan böyle herhangi bir Ermeni tebaası için hiçbir kıymeti yoktur. Türkler, mevcudiyetlerini korumak ve sürdürmek için başka yollar düşünsünler.” diyerek daha sonraki tarihlerde yaptıkları katliamların nasıl planlandığını ortaya koymuşlardır.

KAYNAKÇA

Arşiv Kayıtları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), DH.SYS. 23/18

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), DH.SYS, 3/46

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), DH.KMS, 2-2/5

Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih Strateji Etüt Daire Başkanlığı Arşivi (ATASE), 2811/26.

ATASE, 318/1287.

ATASE, 2918/797.

ATASE, 2811/26.

Bilitariche Rondschow, 4 Mart 1914.

Kitaplar

Atabek, F. (1965). *Doğu Cephesi (1919-1921)*. Ankara: Genelkurmay Basımevi.

Bashanov, M. (2013). *Türkiye’de Ermeni Meselesi (Rus Genelkurmay Başkanlığı Belgeleri)*. Çev. İlyas Kemaloğlu, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Boryan, B. (1929). *Armeniya Mejdunarodnaya Diplomatiya İ SSSR*. Moskova: Cast II.

Erdoğan, D. İ. (1896). *Amerikan Misyonerlerinin Faaliyetleri ve Van Ermeni İsyancıları*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

Hovannisian, R. G. (1967). *Armenia on the Road to Independence, 1918*. Los Angeles: University of California.

Kaçaznuni, O., Ç. A. (2008). *Taşnak Partisi’nin Yapacağı Bir Şey Yok (1923 Parti Konferansına Rapor)*. İstanbul: Kaynak Yayınları.

Koçaş, S. (1967). *Tarih Boyunca Ermeniler Ve Türk - Ermeni İlişkileri*. Ankara: Altınok Matbaası.

Krayblis, N., Ç. H. (1332). *Rusya’nın Şark Siyaseti ve Vilayat-ı Şarkkiye Meselesi*. İstanbul: Matbaa-i Şems.

Lalayan, A.A. (2006). *Taşnak Partisi’nin Karşı Devrimci Rolü (1914-1923)*. İstanbul: Kaynak Yay.

Neciyev, E. (2006). *Kafkaslarda Türk Katliamı*. İstanbul: Emre Yayınları.

- Perinçek, M. (2012). *Rus Devlet Arşivlerinden 150 Belgede Ermeni Meselesi*. İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınları.
- Perinçek, M. (2015). *Ermeni Milliyetçiliğinin Serüveni: Taşnaklardan ASALA'ya Yeni Belgelerle*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Rus Devlet Arşivi Gizli Belgeleri/Türkiye'nin Parçalanması ve Rus Politikası (1914-1917)*. (2004). İstanbul: Örgün Yayınevi.
- Saral, H. (1970). *Ermeni Meselesi*. Ankara: Genelkurmay Yayınları.
- Saray, M. (2003). *Ermenistan ve Türk Ermeni İlişkileri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Sertçelik, S. (2009). *Rus ve Ermeni Kaynakları Işığında Ermeni Sorununun Ortaya Çıkış Süreci (1678-1714)*. Ankara: TBMM Kültür Sanat Yayın Kurulu Yayınları.
- Sonyel, S. (2007). *Türk-Ermeni Çıkmazı*. Ankara: Kıbrıs Türk Cemiyeti Yayınları.
- Taşçioğlu, Ö.L. (2017). Rusya'nın Cumhuriyet Dönemindeki Ermeni Politikaları ve Bu Politikaların Türk-Ermeni İlişkilerine Etkileri. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 61, 289-308.
- Tetik, A., Gürler, M., & Aksu, Ç. (2008). *Ermeni Komitelerinin Amaçları ve Eylemleri*. Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları.
- Toksoy, N. (2007). *Revan'da Son Günler / Türk Yönetiminden Ermeni Yönetimine*. Ankara: Orion Yayınları.
- Türközü, H. K. (1986). Taşnak Partisi'nin 8. Kongresi. *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 12.
- Uras, E. (1987). *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*. İstanbul: Belge Yayınları.
- Vernadsky, G. (2011). *Rusya Tarihi*. İstanbul: Selenga Yayınları.
- Yavuz, N. (1996). *İşgal ve Mezalimde Erzincan*. Ankara: Erzincan Belediyesi Yayınları.
- Yıldırım, H. (1990). *Rus-Türk-Ermeni Münasebetleri (1914-1918)*. Ankara: Kök Yayınları.

Konferans Bildirileri

- Çiçek, K. (2012). "8. Taşnak Kongresi: Ermeni Karar Anı" 1. *Uluslararası Türk-Ermeni İlişkileri ve Büyük Güçler Sempozyumu Bildirileri*. Erzurum.